

Weronika Dragan, Tomasz Parusel

PRZEMIANY STRUKTURY FUNKCJONALNEJ NOWEGO MIASTA W MYSŁOWICACH W 1913 I 2013 R. W ŚWIETLE MATERIAŁÓW KARTOGRAFICZNYCH

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie przemian struktury funkcjonalnej południowego fragmentu staromiejskiej części Mysłowic, tzw. Nowego Miasta, pomiędzy 1913 r. i 2013 r. Analizy dokonano w oparciu o mapy funkcjonalne obszaru, sygnalizując głębszy problem badawczy. Studium obejmuje pełne spektrum rodzajów działalności gospodarczych prowadzonych na obszarze badań w ujęciu historycznym oraz współczesnym. Postępowanie badawcze przeprowadzono w oparciu o chronologicznie zestawione plany miasta. Przyjęte daty graniczne prezentują układ funkcjonalny Nowego Miasta w Mysłowicach w czasach jego maksymalnego rozwoju oraz współczesnego regresu funkcjonalnego.

Słowa kluczowe: *funkcje endo- i egzogeniczne, przemiany przestrzeni miejskiej, baza instytucjonalna, mapa funkcjonalna, metoda Conzena*

1. Wprowadzenie

Każdy etap rozwojowy ośrodka miejskiego pozostawia trwałe ślady w jego strukturze przestrzenno-funkcjonalnej. Stanowią je zarówno elementy przestrzenne: budynki, układ komunikacyjny, jak również funkcje, przejawiające się w rodzajach działalności prowadzonych na danym obszarze. Elementy te tworzą powiązany wzajemnie układ morfologiczno-funkcjonalny, który jest przedmiotem zainteresowania geografii historycznej. Niniejsza praca skupia się na analizie struktury funkcjonalnej na przykładzie wybranej części historycznego obszaru miasta Mysłowice, tzw. Nowego Miasta.

Mysłowice położone są na Wyżynie Śląskiej, w województwie śląskim, w dolinie rzeki Przemszy, która w przeszłości stanowiła jeden z czynników rozwojowych tego obszaru. W chwili obecnej miasto posiada powierzchnię 65,5 km² i zamieszkuje je 71,8 tys. mieszkańców. Tym niemniej współczesne granice Mysłowic są wynikiem złożonych i wieloletnich procesów urbanistyczno-administracyjnych, a zasadnicze centrum funkcjonalne miasta (tj. obszar badań) skupia się w jego północno-wschodniej części (rys. 1). Historyczny

obszar Osiedla Stare Miasto dzieli się na właściwe *Stare Miasto*, kształtujące się od XIII w. oraz na tzw. *Nowe Miasto*, którego zasadniczy rozwój przestrzenno-funkcjonalny datuje się na lata 1862–1915. Przez niektórych badaczy czasy te nazywane są „złotymi latami” Mysłowic (Sulik 2007), kiedy to – obok dynamicznego rozwoju przemysłu górniczo-hutniczego i ekspansji przestrzennej – wzmacniały się także centralne funkcje graniczne. Spowodowane było to strategicznym położeniem miasta na styku granic trzech wielkich mocarstw – Prus, Rosji i Austrii.

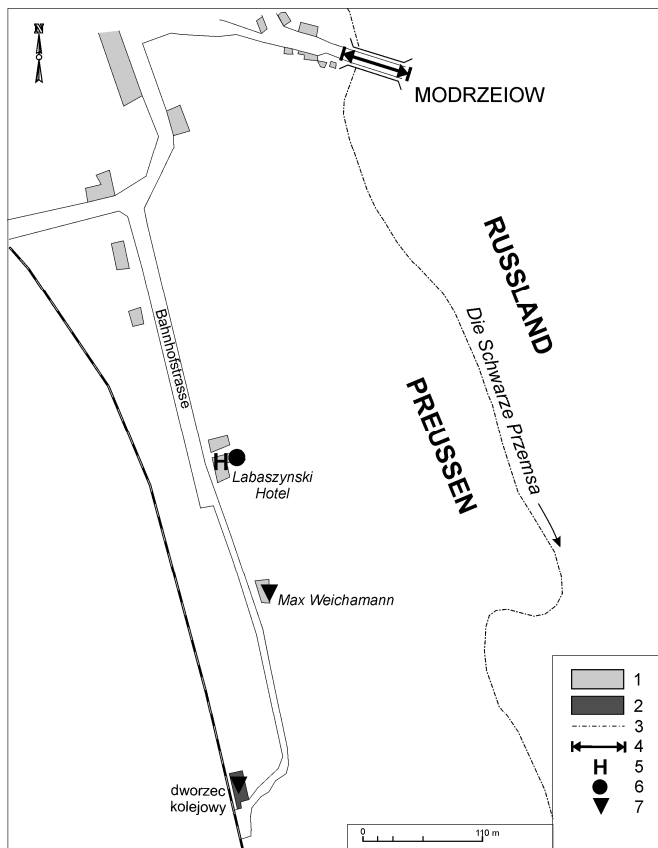

Rys. 1. Lokalizacja obszaru badań

Źródło: opracowanie własne

Celem pracy jest przedstawienie przemian funkcjonalnych południowego fragmentu zasadniczego centrum funkcjonalnego Mysłowic pomiędzy 1913 r. i 2013 r., w oparciu o sporządzone mapy funkcjonalne obszaru badań. Wykorzystano zarówno materiały archiwalne (literaturę, książki adresowe i plan miasta), jak i dane pozyskane z inwentaryzacji terenowej przeprowadzonej w 2013 r., a podstawowy archiwalny materiał kartograficzny wykorzystany w badaniach stanowi plan miasta z 1911 r. – *Die Stadt Myslowitz* w skali 1:6 300. Z kolei do wizualizacji struktury funkcjonalnej obszaru badań w 2013 r. wykorzystano współczesny plan miasta z 2009 r. Analizę materiałów kartograficznych wykonano z zastosowaniem oprogramowania MapInfo Professional.

Badania prowadzono na obszarze tzw. Nowego Miasta. Wybór tego fragmentu miasta był podyktowany faktem, iż maksymalny rozkwit funkcjonalny Mysłowic – a zatem i ich części historycznej – przypada właśnie na okres kształtowania się tego fragmentu miejskiej przestrzeni. Granice obszaru badań wyznaczone są przez linię kolejową na zachodzie i rzekę Przemszę na wschodzie oraz ul. Krakowską na północy i Promenadę na południu. W celu pełniejszego zobrazowania dynamiki przeobrażeń Nowego Miasta, odwołano się także do planu miasta z 1859 r., na podstawie którego wykonano uproszczoną mapę funkcjonalną (rys. 2). W połowie XIX w. zaznaczała się inicjalna faza rozwoju funkcjonalno-przestrzennego Nowego Miasta. Przestrzeń badanego obszaru tworzyło kilka budynków mieszkalnych, dworzec kolejowy, hotel *Labaszynski* z restauracją, a także firma spedycyjna Maxa Weichmanna funkcjonująca od 1859 r.

Rys. 2. Mapa funkcjonalna Nowego Miasta w 1859 r.

Objaśnienia: 1 – zabudowa, 2 – budynki użytku publicznego, 3 – granica, 4 – przejście graniczne, 5 – hotel, 6 – gastronomia, 7 – transport, spedycja i łączność

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Handzeichnung von der Feldmark Myslowitz...* (1859)

2. Zarys teoretyczny oraz metodyka postępowania badawczego

Wychodząc od identyfikacji przedmiotu badań należy podkreślić fakt, iż funkcje bardzo często uwidaczniają się w trwałych elementach układu obszaru badań. Jak podaje A. Suliborski (2010) podstawą określenia funkcji jest ocena wyglądu miasta, zajęć jego mieszkańców oraz pozycji zajmowanej przez nie w regionie. Problematyka struktury funkcjonalnej miasta obejmuje analizę rozlokowania działalności gospodarczych w jego przestrzeni oraz ich wzajemnych relacji. Podstawą egzystencji i rozwoju każdego ośrodka miejskiego są wykonywane przez jego mieszkańców różnorodne działalności społeczno-gospodarcze (Słodczyk 2003). Funkcje te mogą być rozpatrywane wewnątrzmięsko, jak i z poziomu systemu osadniczego. Jednakże nie wszystkie funkcje mają to samo znaczenie, największą wartość przypisuje się tym, które nadają miastu specyficzne cechy ogniskujące wiele różnorodnych interesów (Kiełczewska-Zaleska 1972).

Podjęte badania przemian funkcjonalnych Nowego Miasta w Mysłowicach obejmują 100 lat rozwoju ośrodka miejskiego. Metodologia postępowania badawczego odnosi się do ewolucyjnych studiów historycznych. W pracy wychodzi się od założenia M. Kotera (1994), który wskazywał, iż każdy rozwój przestrzenny miasta można zatrzymać w dowolnie wybranym momencie i przeanalizować dokładnie jego stan funkcjonalno-przestrzenny. Autorzy, z racji wspomnianych wyżej rozległych ram czasowych analizy, w ścieżce ewolucyjnej Mysłowic wyróżnili dwa okresy o diametralnie odmiennym układzie funkcjonalnym. Z kolei kluczem do pełnego zrozumienia oraz prawidłowego wyjaśnienia układu funkcjonalnego wyodrębnionych lat konieczna była znajomość procesów rozwojowych miasta, od momentu jego powstania po współczesność.

2.1. Odtworzenie bazy

Podstawą analizy poszczególnych struktur funkcjonalnych było sporządzenie listy działalności gospodarczo-społecznych funkcjonujących w wyszczególnionych latach (1913 i 2013). Posłużono się przy tym koncepcją bazy instytucjonalnej, która umożliwia szersze spojrzenie na problem rozwoju miasta, w którym każdy etap historyczny zostaje zapisany w postaci instytucjonalnej (Szajnowska-Wysocka 1995). Koncepcję tę zastosowano z uwagi na fakt, iż klasyczna teoria bazy ekonomicznej wymaga określenia struktury zatrudnionych (Dziwoniński, Jerczyński 1971), co wiąże się z trudnością pozyskania tego typu danych. Aspekt historyczny artykułu determinuje zastosowanie odmiennych metod pozyskania danych źródłowych. Dla 1913 r. przeprowadzono kwerendę źródeł pisanych, wśród których podstawową rolę odegrał rejestr handlowy z 1914 r. (*Oberschlesisches Handels-Adressbuch...* 1914). Jednakże dużym

mankamentem powyższego materiału archiwalnego był brak informacji o lokalizacji danej działalności. W celu uzupełnienia bazy wykorzystano księgi adresowe z 1901 r. (*Adressbuch von Myslowitz* 1901), 1909 r. (*Adressbuch aller seit 1. Oktober 1909 und abgezogenen...* 1909) i 1914 r. (Köhler 1914) oraz materiały ikonograficzne, a także plany miasta z 1910 r. w skali 1:1 000, 1911 r. w skali 1:6 300 i 1940 r. w skali 1:4 000. Podjęta próba odtworzenia bazy instytucjonalnej dla historycznego okresu jest pierwszą tego typu w badaniach struktury funkcjonalnej Mysłowic. Z uwagi na trudności w pozyskaniu informacji o lokalizacji poszczególnych działalności, istnieje możliwość niekompletności bazy, jednak pozwala ona na przeprowadzenie pełnej procedury badawczej i analizy przemian funkcjonalnych Nowego Miasta. Baza ta oddaje także w pełni charakter ówczesnych Mysłowic. Z kolei dla 2013 r. posłużono się inwentaryzacją terenową, której efektem jest zbiór informacji o stanie zainwestowania i użytkowania obszaru (Siejkowska-Koberidze 2012). Na potrzeby sporządzenia mapy funkcjonalnej obszaru badań przyporządkowano działalności z obu analizowanych lat do 16. wydzielonych grup w nawiązaniu do Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) z 2007 r. W przypadku obiektów reprezentujących funkcje mieszane klasyfikacja obejmowała wszystkie rodzaje działalności zidentyfikowane w obrębie danego budynku.

2.2. Metoda postępowania badawczego

Badania struktury funkcjonalno-przestrzennej posiadają wspólne korzenie z badaniami morfologicznymi (Liszewski 1994), co umożliwia zastosowanie koncepcji i metod przypisanych morfologii miast. W procedurze badawczej nawiązano do metody analizy kartograficznej M.R.G. Conzena (1960), polegającej na zestawieniu w sposób chronologiczny planów miasta, a następnie prześledzenie procesu przemian, tak układu przestrzennego (Koter, Kulesza 2007), jak i funkcjonalnego. Badania oparte o metodę M.R.G. Conzena powinny odbywać się w oparciu o korelację bezpośrednich obserwacji i przekazy zawarte w źródłach pisanych (Koter 1969). Zasadniczym efektem prac badawczych niniejszej pracy jest sporządzenie map funkcjonalnych oraz ich analiza porównawcza, w celu określenia przeobrażeń funkcji poszczególnych budynków Nowego Miasta. Z kolei sekwencja zestawionych trzech planów miasta (w tym jednego pomocniczo), przedstawiających odmienne struktury funkcjonalno-przestrzenne, pozwoliła na ukazanie przemian badanego obszaru pomiędzy 1913 r. i 2013 r.

Kolejnym etapem postępowania badawczego było skalibrowanie i zarejestrowanie archiwalnego planu miasta z 1911 r. w układzie współrzędnych PUGW 1992 (EPSG: 2180) w oparciu o arkusz M-24-63-A-d-1 aktualnej mapy topograficznej w skali 1:10 000. Maksymalne błędy rejestracji nie przekroczyły 10 pikseli, przy 52 punktach kalibracyjnych. Plan miasta z 2009 r. (karton

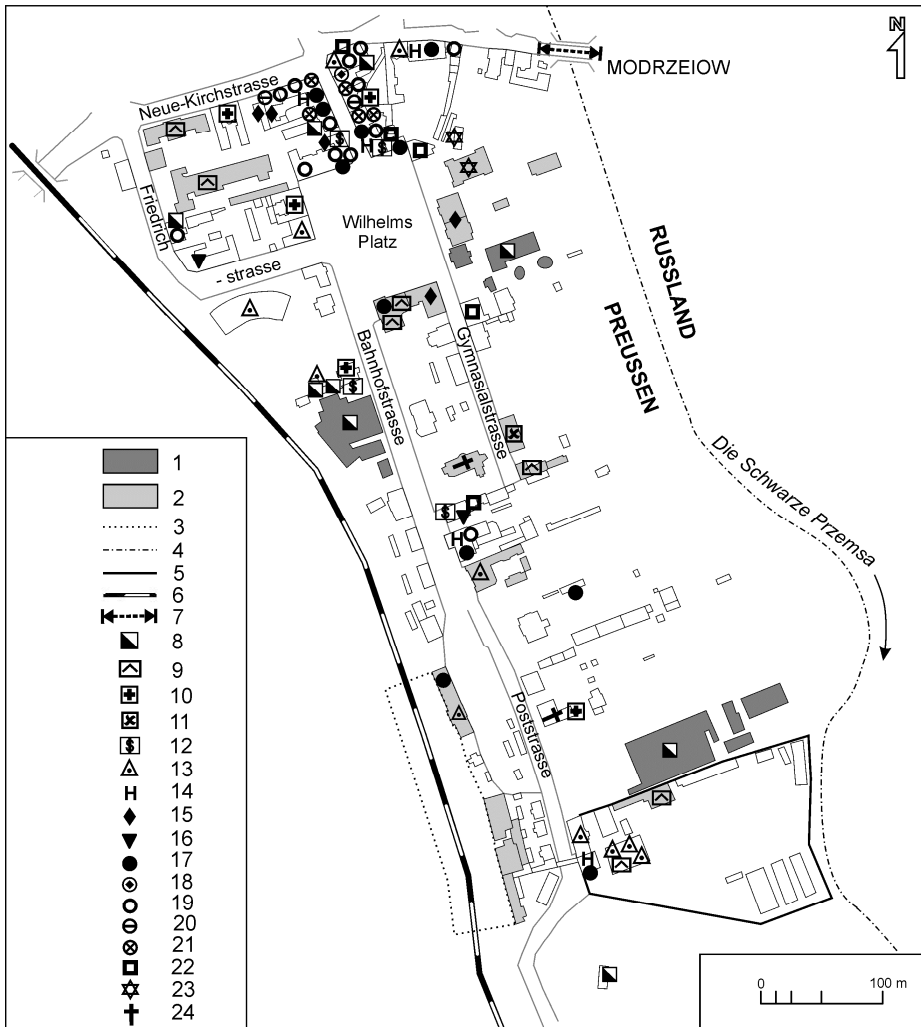
Centrum w skali 1:10 000) został skalibrowany i zarejestrowany na drodze procedury identycznej, jak w przypadku historycznego planu miasta (błędy nie przekraczały 1 piksela). Treść zarejestrowanych materiałów kartograficznych została zdigitalizowana i wykorzystana w postaci podkładu do wizualizacji struktury funkcjonalnej Nowego Miasta. Mapy te przedstawiają przestrzenne rozmieszczenie poszczególnych działalności na obszarze badań, a także pozwalają na wyciągnięcie wniosków co do relacji zachodzących pomiędzy nimi. Dodatkowo, celem ułatwienia analizy porównawczej, dokonano identyfikacji gęstości podmiotów gospodarczych z zastosowaniem geometrycznych pól podstawowych (o powierzchni rzeczywistej 2 500 m²) dla obu lat objętych badaniami.

3. Układ funkcjonalny Nowego Miasta w Mysłowicach w 1913 r.

Efektem skorelowania odtworzonej bazy instytucjonalnej i archiwalnego planu miasta z 1911 r. jest mapa funkcjonalna Nowego Miasta w momencie jego największej świetności. Wydzielony obszar badań zajmował południową część ówczesnego miasta i rozwijał się zasadniczo w oparciu o ruch graniczny, a na jego obszarze mieściły się główne funkcje administracyjne i logistyczne Mysłowic (Sulik 1971). W 1913 r. na obszarze badań zlokalizowane było 90 działalności gospodarczo-społecznych (rys. 3). W oparciu o dominację poszczególnych rodzajów działalności możliwe było wydzielenie trzech stref funkcjonalnych analizowanego obszaru. Pierwsza z nich wiązała się z funkcjami handlowymi, które koncentrowały się wzdłuż ul. Pszczyńskiej (*Plesserstraße*) łączącej Nowy Rynek (*Wilhelms Platz*) – wybudowany po 1853 r. (*Plan von einem Theile...* 1853) – z lokacyjnym średniowiecznym Rynkiem, położonym w najstarszej części miasta (na północ od obszaru badań). Ulica ta była pełna życia handlowego, obejmującego sklepy spożywcze, przemysłowe, odzieżowe oraz mieszczącą się pod nr 20 drukarnię handlującą także wyrobami papierowymi i książkami.

Ważną rolę społeczną pełnił *Wilhelms Platz*, przy którym zlokalizowane były budynki szkół, reprezentacyjny budynek ratusza oraz monumentalna synagoga. Plac ten wyznaczał drugą ze stref funkcjonalnych – kulturalno-administracyjną. Należy również podkreślić, iż Mysłowice w badanym okresie pełniły ważną rolę w sądownictwie, a siedziba Sądu wraz z aresztem mieściła się w północno-zachodniej części Nowego Miasta (rys. 3).

Ostatnia wyróżniona przestrzeń funkcjonalna zlokalizowana była w okolicach dworca kolejowego w południowej części Nowego Miasta. Tworzyły ją działalności związane z ruchem granicznym. W tej części obszaru badań swoją siedzibę miało Towarzystwo Okrętowe z Hamburga (HAPAG), a także firma spedycyjna Maxa Weichmanna oraz Centralna Stacja Robotników Rolnych

Rys. 3. Mapa funkcjonalna Nowego Miasta w 1913 r.

Objaśnienia: 1 – zabudowa przemysłowa, 2 – budynki użytku publicznego, 3 – teren dworca kolejowego, 4 – granica, 5 – teren stacji emigracyjnej, 6 – linia kolejowa, 7 – przejście graniczne, 8 – funkcje przemysłowe, 9 – administracja, obrona narodowa i działalności porządku publicznego, 10 – ochrona zdrowia i socjalna, 11 – kultura, sport i rekreacja, 12 – finanse i ubezpieczenia, 13 – transport, spedycja i łączność, 14 – działalności związane z zakwaterowaniem, 15 – edukacja i działalność profesjonalna, 16 – obsługa nieruchomości i usługi związane z prowadzeniem działalności gospodarczej, 17 – gastronomia, 18 – naprawa pojazdów, art. użytku osobistego i domowego, 19 – sklepy z art. spożywczymi, 20 – sklepy z art. tekstylno-odzieżowymi, 21 – sklepy z art. przemysłowymi, 22 – rzemiosło, 23 – religia żydowska, 24 – religia ewangelicko-augsburska.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Die Stadt Myslowitz* (1911)

(rys. 3). Wymienione placówki organizowały wyjazdy na roboty rolne do Europy Zachodniej, bądź umożliwiały emigrację do Ameryki biednym mieszkańcom Europy Wschodniej i Południowej. Na obszarze stacji rejestracyjnej mieścił się również urząd graniczny oraz *Bahnhof-Hotel* z restauracją (Hotel Dworcowy).

Pozostałe placówki handlowo-usługowe, kościół ewangelicko-augsburski oraz budynek Cesarskiego Urzędu Pocztowego umiejscowione były przy ulicy Dworcowej (*Bahnhofstraße*), łączącej dworzec kolejowy z *Wilhelms Platz*.

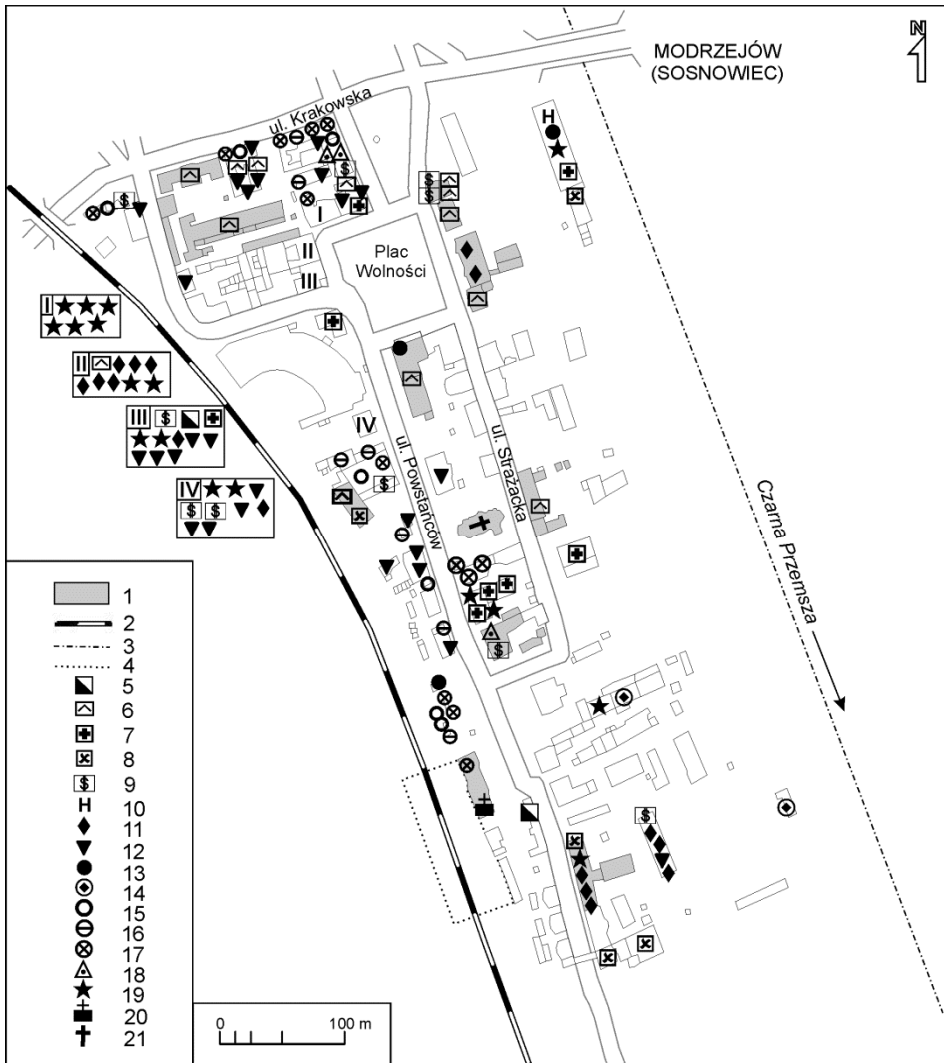
Ówczesnie była to bardzo ekskluzywna ulica, z willami zamożnej ludności niemieckiej i żydowskiej.

Mysłowice w analizowanym okresie, prócz centralnych funkcji granicznych, posiadały również wyspecjalizowane funkcje przemysłowe. W Nowym Mieście, według analizowanego planu miasta, zlokalizowane były one w kilku miejscach: *Wilhelms Platz* 4 – gazownia, *Bahnhofstraße* 6 – walcownia cynku *Kunegunde* oraz *Poststraße* (ul. Pocztowa) 21 – przędzalnia lnu. Poza wymienionymi działalnościami przemysłu produkcyjnego mieściły się także spółki budowlane oraz wspomniana wcześniej drukarnia.

Wspomniana uprzednio obecność dworca kolejowego i stacji emigracyjnej w południowej części badanego obszaru oraz przejścia granicznego Mysłowice–Modrzejów (Prusy–Rosja) w jego północnej części, skutkowałą dynamicznym rozwojem handlu, hotelarstwa oraz gastronomii. Usługi noclegowe prowadzone były przez pięciu mieszkańców. Największą renomą cieszył się położony przy dworcu kolejowym *Mühle Hotel* oraz *International Hotel* przy przejściu granicznym Mysłowice–Modrzejów. Obydwa hotele posiadały salę restauracyjną wraz z ogrodem. W związku z permanentnym przemieszczaniem się przez miasto ogromnej rzeszy turystów, emigrantów oraz mieszkańców pobliskich miejscowości, dość dobrze rozwinięta była gastronomia. Wśród 11 zinwentaryzowanych placówek na uwagę zasługuje m.in. restauracja *Rathauskeller* umiejscowiona w budynku ratusza.

4. Układ funkcjonalny Nowego Miasta w Mysłowicach w 2013 r.

Współczesny układ funkcjonalny Nowego Miasta nie posiada elementów charakterystycznych, wyjątkowych, które świadczyłyby o jego rozwoju. Na skutek rozrostu terytorialnego miasta jego centrum administracyjne, a zatem i obszar badań, uległo peryferyzacji względem całego ośrodka miejskiego. W 2013 r. zinwentaryzowano wprawdzie 125 działalności gospodarczo-społecznych, wśród których dominują jednak placówki handlowe o zasięgu lokalnym oraz siedziby firm i związków społecznych (rys. 4). Analizując strukturę funkcjonalną przedstawioną na mapie, wyznaczono dwie strefy funkcjonalne miasta. Pierwsza związana jest z handlem wzdłuż ul. Grunwaldzkiej (wcześniej ul. Pszczyńska, *Plessersstraße*), natomiast druga strefa obejmuje funkcje administracyjne, które skupiają się wokół pl. Wolności (*Wilhelms Platz*).

Rys. 4. Mapa funkcjonalna Nowego Miasta w 2013 r.

Objaśnienia: 1 – budynki użytku publicznego, 2 – linia kolejowa, 3 – granica, 4 – teren dworca kolejowego, 5 – funkcje przemysłowe, 6 – administracja, obrona narodowa i działalności porządku publicznego, 7 – ochrona zdrowia i socjalna, 8 – kultura, sport i rekreacja, 9 – finanse i ubezpieczenia, 10 – działalności związane z zakwaterowaniem, 11 – edukacja i działalność profesjonalna, 12 – obsługa nieruchomości i usługi związane z prowadzeniem działalności gospodarczej, 13 – gastronomia, 14 – naprawa pojazdów, art. użytku osobistego i domowego, 15 – sklepy z art. spożywczymi, 16 – sklepy z art. tekstylno-odzieżowymi, 17 – sklepy z art. przemysłowymi, 18 – transport, spedycja i łączność, 19 – siedziby stowarzyszeń, firm itp., 20 – kościół zielonoświątkowy, 21 – kościół ewangelicko-augsburski

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Plan miasta Mysłowice* (2009)

Silną przemianę funkcjonalną przeszła niegdyś ekskluzywna ul. Powstańców (ul. Dworcowa, *Bahnhofstraße*). Obecnie w jej obrębie mieści się niszczący kościół ewangelicko-augsburski oraz dworzec kolejowy, który dzisiaj nie odgrywa większej roli dynamizującej przestrzeń funkcjonalną miasta. Przy budynku kolejowym umiejscowione są kioski z prasą, odzieżą i artykułami spożywczymi, a w niedalekiej odległości wybudowano Górnośląską Wyższą Szkołę Pedagogiczną. Obecność placówki szkolnictwa wyższego nie wpłynęła jednakże na rozwój funkcji powiązanych z jej obsługą, jak również na działalności jej towarzyszące. Wśród zinwentaryzowanych podmiotów gospodarczych znalazły się również punkty związane z łącznością i transportem (łącznie 3 placówki), są to: Urząd Pocztowy (gmach z 1888 r.) oraz biuro podróży wraz z wynajmem samochodów. Z kolei gastronomia jest obecnie reprezentowana przez restaurację „Pod Ratuszem”, mieszczącą się w gmachu Urzędu Miasta (ul. Powstańców 1), oraz bar w pobliżu dworca kolejowego. Przy moście na drodze krajowej nr 79, prowadzącym w kierunku Modrzejowa (obecnie dzielnica miasta Sosnowiec), zlokalizowany jest pozaklasowy hotel „Gościniec” posiadający także restaurację.

Współcześnie na obszarze Nowego Miasta brak jest funkcji przemysłowych. Jedynym zakładem należącym do tego sektora gospodarki jest drukarnia przy ul. Powstańców 16a. Szczególną uwagę należy zwrócić na jakość badanej przestrzeni. Tkanka miejska na całym obszarze badań ulega nieustannej degradacji, swoistą zrewitalizowaną „enklawą” jest pl. Wolności, głównie za sprawą lokalizacji w tym miejscu siedziby Urzędu Miasta, który zajmuje 3 budynki.

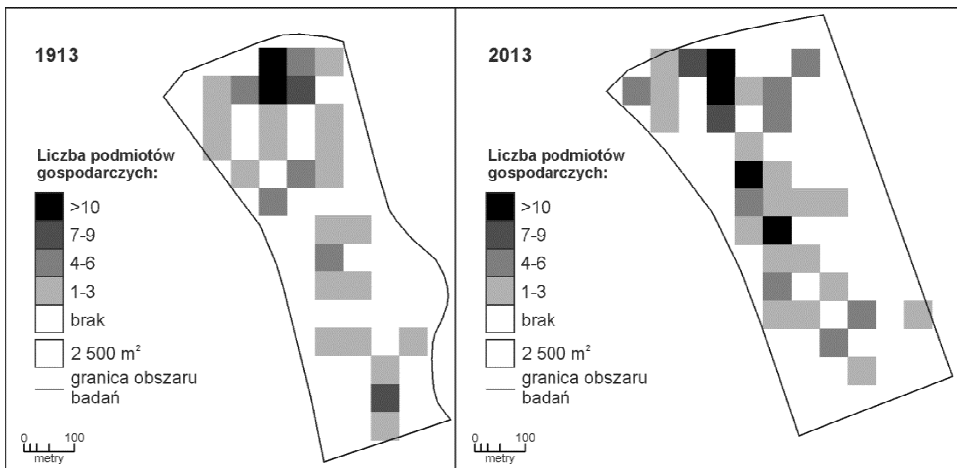
Jak podają I. Kantor-Pietraga i R. Krzysztofik (2011, s. 255) „Obszar ten pomimo lokalizacji w centrum miasta ma charakter przestrzeni peryferyjnej, nieatrakcyjnej, (...). Regeneracji funkcji miejskich nie sprzyja ani lokalizacja Urzędu Miasta, ani głównego dworca kolejowego, ani budynku poczty (...). Instytucje te mają charakter endogeniczny (...), a ich rola w życiu i międzysołecznej partycypacji maleje”.

5. Przemiany funkcjonalne Nowego Miasta w latach 1913–2013

Ośrodki miejskie cechują się dynamicznym charakterem, co przejawia się w ich nieustannych wieloaspektowych przemianach. Zmiany te dotyczą rozmiarów, funkcji, powiązań, a także ich struktury wewnętrznej (Kuciński 1994). Również obszar Nowego Miasta podlega ciągłym przemianom, a jego układ funkcjonalno-przestrzenny jest silnie sprzężony z funkcjami egzogenicznymi Mysłowic. Zanik funkcji centralnych związanych z ruchem granicznym oraz skoncentrowanie się na przemyśle wydobywco-produkcyjnym w okresie gospodarki centralnie planowanej, spowodował wkroczenie miasta na negatywną ścieżkę rozwoju. Zestawione w artykule trzy mapy Nowego Miasta

pozwalają na prześledzenie przemian funkcjonalno-przestrzennych poszczególnych budynków i działek, wraz ze wskazaniem przyczyn rozwoju lub regresu funkcjonalnego miasta.

Najwyższa gęstość działalności gospodarczych w 1913 r. występowała wzdłuż handlowej ulicy *Plessers* (obecnie *Grunwaldzka*, północna część obszaru, do 14 podmiotów w przyjętym polu podstawowym) oraz obejmowała zabudowania stacji emigracyjnej na południe od dworca kolejowego (do 7 działalności). Z kolei w 2013 r. pojawiły się nowe miejsca koncentracji działalności w postaci pl. Wolności oraz ul. Powstańców (rys. 5). Jest to efektem *stricte* administracyjnego znaczenia wspomnianego placu oraz zajmowania przez podmioty gospodarcze wyższych kondygnacji budynków, wraz z wypieraniem dotychczasowej funkcji mieszkaniowej. Zabudowania dawnej stacji emigracyjnej zostały w znacznej części zlikwidowane, współcześnie zlokalizowana jest w tym miejscu tylko 1 działalność – Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji. Maksymalna stwierdzona gęstość podmiotów gospodarczych dla obydwu badanych lat wyniosła 14 w przyjętym polu podstawowym. Prezentowane na poniższym rysunku (rys. 5) pola wskazujące na brak działalności związane są z terenami zieleni miejskiej, skrzyżowaniami ulic, centralnymi częściami placów oraz – w przypadku 2013 r. – z terenem po wyburzonym w połowie lat 70. XX w. (*Informacja o przebudowie... 1973*) kwartale zabudowy po wschodniej stronie ul. *Grunwaldzkiej* (*Plessersstraße*).

Rys. 5. Gęstość podmiotów gospodarczych w 1913 r. i 2013 r.

Źródło: opracowanie własne

W 1859 r. zakres funkcji ograniczał się do stacji kolejowej oraz firmy spedycyjnej, a przyjezdni mogli zatrzymać się w ekskluzywnym hotelu z restauracją. Punkt kulminacyjny funkcjonalnego rozwoju Nowych Mysłowic nastąpił w 1913 r., w którym to okresie centralne funkcje graniczne determinowały

rozwój działalności im towarzyszących (gastronomi, usług noclegowych, handlu). W latach 1913–2013 niemalże czterokrotnie zmniejszyła się liczba punktów gastronomicznych, działalności z branży hotelarskiej oraz funkcji z zakresu transportu i łączności. Porównując mapy funkcjonalne z 1913 r. oraz 2013 r. zauważa się zanik strefy funkcjonalnej związanej z działalnością spedycyjną. Należy zwrócić uwagę, iż z czterech spółek spedycyjnych działających w 1913 r., obecnie nie istnieje żadna, również budynek dworca kolejowego nie spełnia swojej roli, kasę biletową wraz z poczekalnią zlikwidowano w 2012 r. (tab. 1).

Tabela 1

Przekształcenia funkcji budynków i działek Nowego Miasta w latach 1913–2013

Współczesny adres budynku	Funkcja w 1913	Funkcja w 2012
Pl. Wolności 2	synagoga	UM Wydział Administracji
Pl. Wolności 4	gazownia	UM Wydział Geodezji i Katastru
Pl. Wolności 5	gimnazjum	pustostan
Ul. Powstańców 6	walcownia cynku	sklep „Biedronka”
Ul. Powstańców 9	<i>Hotel Mühle</i> z restauracją	ochrona zdrowia, Lekarz Medycyny Pracy
Ul. Powstańców 16	dworzec kolejowy, restauracja	w części pustostan, sklep z antykami i kościół zielonoświątkowy
Ul. Powstańców 23	<i>Bahnhof-Hotel</i> z restauracją, stacja rejestracyjna	budynek mieszkalno-usługowy, siłownia MOSiR
Ul. Powstańców 23a	budynki kontroli lekarskiej stacji emigracyjnej	hala sportowa MOSiR
Ul. Szymanowskiego 1	lokomotywnia	pustostan

Źródło: opracowanie własne.

Jak podaje K. Dziewoński (1962) w formach morfologicznych zachowują się relikty układów i funkcji minionych, które często zmieniają swoje pierwotne przeznaczenie. Badania w mikroskali umożliwiły prześledzenie przemian funkcjonalnych poszczególnych budynków w latach 1913–2013. Stwierdzono znaczące zmiany w przypadku kilku z nich (tab. 1). Zanik funkcji granicznych spowodował likwidację agentury emigracyjnej. Budynek jej stacji rejestracyjnej i hotelu zaadoptowany został pod lokale mieszkalne oraz siłownię (ul. Powstańców 23), z kolei dawne pomieszczenia kontroli lekarskiej przeznaczono pod halę sportową (ul. Powstańców 23a) – administrowane przez Miejski Ośrodek Sportu

i Rekreacji. Część zabudowań została wyburzona, w chwili obecnej teren ten jest zaniedbany, częściowo zaśmiecony i intensywnie zarasta. Dużymi zmianami w użytkowaniu działek charakteryzuje się plac Wolności. W miejscu wyburzonej w 1939 r. synagogi utworzono budynek Wydziału Administracji Urzędu Miasta, a w jednym z budynków byłej gazowni funkcjonuje Wydział Geodezji i Katastru (pl. Wolności 2 i 4). We współczesnej przestrzeni Nowego Miasta zlokalizowano również dobry przykład praktyki rewitalizacyjnej. Pomieszczenia byłej walcowni cynku *Kunegunda* odnowiono i zaadaptowano pod sklep sieci „Biedronka”.

Głównymi uwarunkowaniami rozwoju miasta było jego nadgraniczne położenie oraz budowa w 1846 r. linii kolejowej Wrocław–Mysłowice, a następnie jej przedłużenie do Szczakowej i dalej Krakowa (w 1847 r.) oraz Nowego Bierunia i Oświęcimia (1859–1863 r.). Przy powstałym w ten sposób węźle kolejowym rozbudowano zabudowania dworca oraz zbudowano lokomotywnię (ul. Szymanowskiego 1, *Friedrichstraße*). Czynniki te determinowały dynamiczny rozwój przestrzenny Nowego Miasta, a także powodowały powstanie nowych funkcji związanych z obsługą ruchu granicznego. Po zmianie przynależności państwowej po I wojnie światowej, co skutkowało przesunięciem granicy o kilkadziesiąt kilometrów na zachód, a następnie zniszczeń w trakcie II wojny światowej i polityki urbanistycznej lat 70. XX w. zmieniły się również procesy zachodzące w przestrzeni badanego obszaru. Nastąpił okres permanentnej dekonjunkury Mysłowic, w tym także omawianej części miasta. Mysłowice straciły swój niepowtarzalny klimat ośrodka nadgranicznego, wielokulturowego, z interkontynentalnymi powiązaniem, obecnie pozostają w cieniu Katowic i innych miast konurbacji katowickiej.

6. Zakończenie

W ciągłości rozwoju Nowych Mysłowic wyróżniono dwa okresy o odmiennym układzie funkcjonalnym. Zastosowane metody i koncepcje umożliwiły dokonanie analizy struktury funkcjonalnej badanego obszaru w wyróżnionych latach oraz ich porównania. Podstawą sporządzenia map funkcjonalnych, koniecznych do analizy, było odtworzenie bazy instytucjonalnej z lat 1913 i 2013 poprzez studia archiwalnych materiałów pisanych i kartograficznych, jak również inwentaryzację terenową. Dla lepszego zobrazowania dynamiki przemian funkcjonalnych odwołano się ponadto do uproszczonej mapy funkcjonalnej z początkowego okresu rozwoju Nowego Miasta (z 1859 r.). Sekwencja map zestawionych w porządku chronologicznym pozwoliła na przeanalizowanie przemian użytkowania poszczególnych budynków i działek miejskich, w wyniku czego określono tendencje przekształceń funkcjonalnych obszaru badań.

Przeprowadzona analiza wykazała przejście Nowych Mysłowic przez trzy etapy swej ewolucji, od stadium inicjalnego, przez moment kulminacyjny

w 1913 r., po współczesny stan regresu funkcjonalnego przestrzeni miejskiej. Kluczową rolę w kształtowaniu się struktury funkcjonalnej obszaru badań odegrało nadgraniczne położenie, a także połączenie kolejowe, które spowodowało nasilenie przepływu towarów i ludzi przez miasto. Konsekwencją ruchu granicznego było utworzenie działalności towarzyszących, takich jak gastronomia, hotelarstwo czy handel. Likwidacja granicy na rzece Przemszy oraz obranie kierunku *stricte* przemysłowego w okresie 1945–1989 sprawiło, że Mysłowice, a więc i analizowana ich część, weszły na negatywną ścieżkę rozwoju. Ma to swe odzwierciedlenie we współczesnym stanie jakości analizowanej przestrzeni, ale przede wszystkim w strukturze funkcjonalnej Nowego Miasta. Maksymalna gęstość działalności gospodarczych w przypadku obydwu wyróżnionych okresów była identyczna i osiągała 14 podmiotów w przyjętym polu podstawowym, zmianie uległy jednak miejsca ich koncentracji. Współcześnie zaznaczają się dwa nowe rejonu tego typu, jednak całkowitemu zanikowi uległ teren koncentracji związany z dworcem kolejowym i dawną stacją emigracyjną. W tym przypadku spadek gęstości podmiotów gospodarczych wyniósł od 7 w 1913 r. do 1 działalności w polu podstawowym współcześnie. Po czasach dynamicznego rozwoju gospodarki i funkcji egzogenicznych, obecnie nastąpił okres kryzysu ekonomicznego, powodujący umacnianie się roli działalności endogenicznych.

LITERATURA

- Conzen M.R.G., 1960, *Alnwick, Northumberland. A study in town-plan analysis*, The Institute of British Geographers, 27, London.
- Dziewoński K., 1962, *Zagadnienie typologii morfologicznej miast w Polsce*, „Czasopismo Geograficzne”, 33(4), s. 441–457.
- Dziewoński K., Jerczyński M., 1971, *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast*, „Prace Geograficzne”, 87, Instytut Geografii PAN, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Informacja dotycząca przebudowy śródmieścia miasta Mysłowice*, 1973, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, Mysłowice.
- Kantor-Pietraga I., Krzysztofik R., 2011, *Zmienność funkcji miasta i przestrzeni publicznej na przykładzie Mysłowic: 1911–2011*, [w:] Jażdżewska I. (red.), *Przestrzeń publiczna miast*, XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 245–356.
- Kiełczewska-Zaleska M., 1972, *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*, PWN, Warszawa.
- Koter M., 1969, *Geneza układu przestrzennego Łodzi przemysłowej*, PWN, Warszawa.
- Koter M., 1994, *Od fizjonomii do morfologii porównawczej. Podstawowe zagadnienia teoretyczne morfologii miast*, [w:] Koter M., Tkocz J. (red.), *Zagadnienia geografii historycznej osadnictwa w Polsce*, Wydawnictwo UMK–UŁ, Toruń–Łódź, s. 23–32.
- Koter M., Kulesza M., 2007, *Morfologia miast – stan i tendencje rozwoju*, [w:] Jażdżewska I. (red.), *Polska geografia osadnictwa, dotychczasowy dorobek, program badań*, XX Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 303–314.

- Kuciński K., 1994, *Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny*, Wydawnictwo SGH, Warszawa.
- Liszewski S., 1994, *Studia nad strukturami przestrzennymi miast*, [w:] Liszewski S. (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce lata 1918–1993. Kierunki badań naukowych*, t. II, Oddział Łódzki PTG, Łódź, s. 181–199.
- Siejkowska-Koberidze A., 2012, *Studia inwentaryzacji urbanistycznej*, [w:] Liszewski S. (red.), *Geografia urbanistyczna*, PWN, Warszawa, s. 409–428.
- Ślodyczek J., 2003, *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*, Wydawnictwo UO, Opole.
- Suliborski A., 2010, *Funkcjonalizm w polskiej geografii miast: studia nad genezą i pojęciem funkcji*, Wydawnictwo UE, Łódź.
- Sulik A., 1971, *Wpływ przemysłu i położenia granicznego na rozwój przestrzenny Mysłowic w XIX i początkach XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach”, 1, s. 105–122.
- Sulik A., 2007, *Historia Mysłowic do 1922 r.*, Urząd Miasta Mysłowice, Mysłowice.
- Szajnowska-Wysocka A., 1995, *Podstawy zorganizowania miast konurbacji górnośląskiej*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.

Materiały źródłowe

- Adressbuch aller seit 1. Oktober 1909 und abgezogenen personen von Gleiwitz und Verzeichtis der Teilnehmer an den Fernsprechnetzen Beuthen, Gleiwitz, Kathowitz, Königshütte, Laurahütte, Myslowitz, Tarnowitz, Zabrze.*
- Adressbuch von Myslowitz*, 1901.
- Die Stadt Myslowitz*, 1911, skala 1:6 300, ze zbiorów Muzeum Miasta Mysłowice, sygn. MMM/H/362.
- Handzeichnung von der Feldmark Myslowitz. Kreis Beuthen*, 1859, skala 1:12 300.
- Köhler R., 1914, *Adressbuch Oberschlesien, Russisch-Polen, Ost-Schlesien 1914/1915*, Neumanns Stadtbuchdruckerei, Gleiwitz.
- Mapa topograficzna Polski*, ark. M-24-63-A-d-1 *Mysłowice*, 1996, skala 1:10 000, Główny Geodeta Kraju, Warszawa.
- Myslowitz*, 1910, skala 1:1 000, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach, sygn. APK zb. kart. I 597.
- Oberschlesisches Handels-Adressbuch. Herausgegeben unter Benutzung des amtlichen Materials der Handelskammer für den Regierungsbezirk Oppeln*, 1914, Kattowitz; Breslau; Leipzig; Berlin.
- Plan miasta Mysłowice*, 2009, karton *Centrum*, skala 1:10 000, Wydawnictwo Kartograficzne PGK, Katowice.
- Plan von einem Theile der Stadt Myslowitz*, 1853, skala 1:2 500, ze zbiorów Muzeum Miasta Mysłowice, sygn. MMM/H/372.
- Stadtplan Myslowitz*, 1940, skala 1:4 000, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach, sygn. APK zb. kart. I 601.

**THE FUNCTIONAL STRUCTURE CHANGES OF *NOWE MIASTO*
IN MYSŁOWICE AT 1913 AND 2013 IN THE LIGHT
OF CARTOGRAPHIC MATERIALS**

Urban development is continuous and very complex process which causes numerous urban space transformations, both in spatial and functional terms. The aim of paper is analysis of functional changes in the area of south part of major functional center of Mysłowice town at 1913 and 2013. Studies were conducted on the base of functional maps and their comparative analysis.

The analysis include the area of *Nowe Miasto* (*Nowe Mysłowice*, New Town, New Mysłowice). Seat of local government, railway station with former emigratory station and surrounding buildings are located at this area now. Researches included the spectrum of economic activity at study area, according to Conzen's method and conceptions of institutional base, both in historical and contemporary terms.

The functional maps of *Nowe Miasto* were made on the base of archival materials (literature, commercial registers, town plan from 1911), contemporary town plan from 2009 and field inventory of economic activity at study area in 2013. The cartographic materials were registered and calibrated in Poland CS92 coordinate system (EPSG: 2180) and next digitized with applied MapInfo Professional package.

Studies showed that functional structure of south part of major functional center of Mysłowice town has changed significantly between 1913 and 2013. At 1913 area of *Nowe Miasto* was characterized by activities connected with border traffic (hotels, restaurants, banks). Buildings of schools, synagogue and Evangelical Church gave unique character to this part of town. Contemporary this area is undergoing the spatial and functional crisis and urban structure was degraded. The major part of economic activities at study area in 2013 have endogenic character also.

Key words: *endo- i exogenic functions, urban space transformations, institutional base, functional map, Conzen's method*

Lic. Weronika Dragan
Katedra Geografii Ekonomicznej
Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski

Mgr Tomasz Parusel
Katedra Geografii Fizycznej
Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski